

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Євсюкова Анастасія Володимирівна

УДК 32.019.51:37:321.7] (438+477) (043.3)

**ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ:
ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНИ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор політичних наук, професор
ЦВИХ ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри політології.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
ШАЙГОРОДСЬКИЙ ЮРІЙ ЖАНОВИЧ,
Інститут політичних та етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України,
головний науковий співробітник відділу теорії та
історії політичної науки;

кандидат політичних наук
КУКУРУЗ ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького,
старший науковий співробітник відділу правових
проблем політології.

Захист відбудеться 18 березня 2019 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.41 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий 18 лютого 2019 р.

**В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради**

Колюх В. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Для успішного розвитку сучасних суспільств демократія потребує компетентних, активних та відповідальних громадян, здатних з розумінням ставитися до існуючих загальносоціальних проблем та викликів, “включатися” в різні політичні процеси, усвідомлюючи власні права та громадянський обов’язок перед суспільством та державою. Вказані знання та навички формує освіта, в тому числі громадянська, адже люди не народжуються зі знаннями суспільного, політичного, навичками демократичного громадянства – цьому треба навчати та відповідно набувати.

Громадянська освіта є вимогою сучасності, а посилення уваги до її аналізу та підвищення якості впровадження – є актуальною необхідністю для багатьох демократичних країн.

Безперечно, досвід різних держав унікальний, проте, так чи інакше, всі демократичні держави характеризуються наявністю переконання громадян у тому, що “життєвість” та ефективність публічних, політичних чи соціальних процесів, діяльність державних інститутів передбачає реалізацію громадянських практик, якість яких залежить від функціонування загальнонаціональної системи громадянської освіти, форм та засобів її впровадження.

Досвід Республіки Польща обрано автором з огляду на те, що Республіка Польща та Україна мають спільні історичні традиції, характерні риси та особливості щодо форми правління та форми державного устрою, подібності у системі організації органів публічної влади. Однак, Республіка Польща раніше, ніж Україна позбулася соціалістичного минулого, активізувала процеси зміни політичного режиму у демократичному напрямі, а громадянська освіта стала одним із чинників демократії, який пришвидшив розвиток демократичних процесів та сприяв становленню демократичних інститутів.

Впровадження громадянської освіти в сучасних умовах є базовою та важливою проблемою розвитку українського суспільства та демократичної держави загалом. Ситуація ускладнюється безсистемністю зусиль держави, спрямованих на демократизацію суспільного життя (зокрема, намагання політичної влади, завершити демократизацію, як правило, лише завдяки інституційним перетворенням – шляхом ухвалення нових законів чи створення нових владних інституцій). Крім того, сучасна державна стратегія розвитку громадянської освіти не є ефективною, не враховує відповідні запити та інтереси громадян і, зокрема, знецінює її практичне значення для деяких цільових груп та регіонів (прикордонних, прифронтових, “комунізованих” тощо).

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах комплексної наукової програми “Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації” та теми науково-дослідницького проекту філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

“Модернізація філософської та політологічної освіти і науки України на основі міжнародних освітньо-наукових стандартів” (16БФ041-01).

Мета дисертаційного дослідження – з’ясувати сутність громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні.

Реалізація поставленої в дослідженні мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити теоретичні засади дослідження громадянської освіти як чинника розвитку демократії (зокрема, на основі аналізу наукових підходів вітчизняних та зарубіжних (польських) дослідників, запропонувати авторське визначення громадянської освіти та розробити власну періодизацію інституціоналізації громадянської освіти як чинника розвитку демократії);

- визначити основні моделі впровадження громадянської освіти, а також запропонувати авторську модель громадянської освіти, що є актуальною для обох держав, обраних для дослідження;

- охарактеризувати політико-правові засади (нормативно-правові акти, рекомендації, концепції, політичні рішення, програмні документи громадських організацій, дані соціологічних досліджень тощо), що регламентують сучасне впровадження громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні; на основі вказаного розгляду виявити існуючі відмінності в забезпеченні розвитку громадянської освіти як чинника розвитку демократії в обох державах;

- виявити позитивні аспекти польського досвіду щодо громадянської освіти як чинника розвитку демократії;

- з’ясувати специфіку формування та розвитку громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Україні;

- запропонувати авторські рекомендації щодо розробки нової концепції громадянської освіти в Україні.

Об’єкт дослідження – сучасна демократія та чинники її розвитку.

Предмет дослідження – громадянська освіта як чинник розвитку демократії в Республіці Польща та Україні.

Методи дослідження. В роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: історіографічний, структурно-функціональний, порівняльний, метод контент-аналізу. Історіографічний метод дав можливість показати розвиток уявлень про громадянську освіту, простежити еволюцію дефініції і змісту громадянської освіти як чинника розвитку демократії на прикладі Республіки Польща та України. За допомогою структурно-функціонального методу було досліджено кожен з елементів громадянської освіти, як чинника розвитку демократії (зміст громадянської освіти, що має трикомпонентну структуру: громадянські знання, громадянські навички та громадянські ставлення (цінності); моделі громадянської освіти; агентів громадянської освіти) та їхню роль в процесі формування громадянина демократичного суспільства. Порівняльний метод дозволив виявити специфічні особливості, спільне і відмінне у впровадженні громадянської освіти в Республіці Польща та Україні, а також сформулювати можливі рекомендації адаптації польського досвіду в подальшому розвитку демократії в Україні. Метод контент-аналізу використано для розгляду та вивчення документів

(проектів, концепцій, законів, рекомендацій) щодо громадянської освіти як чинника розвитку демократії на прикладі Республіки Польща та України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в українській політичній науці науковим дослідженням громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні. Також новизна полягає у тому, що:

- запропоновано авторське визначення категорії “громадянська освіта”, яку визначено як процес безперервного та системного набуття громадянами знань і формування практичних навичок та ставлень, що забезпечують їх становлення як компетентних, активних та відповідальних громадян демократичної держави, поділяють її цінності, здатні критично аналізувати складні суспільно- політичні ситуації, протистояти пропаганді, а також здатні захищати власні права та інтереси, через різні форми участі, зокрема, в обговоренні та прийнятті рішень на різних рівнях;

- запропоновано періодизацію інституціоналізації громадянської освіти як чинника розвитку демократії, у якій виокремлено шість періодів, зокрема: кристалізація ідей демократії (друга половина XIX ст.); утвердження демократичних ідей (початок XX ст.); первинні дослідження з громадянської освіти в країнах усталеної демократії (друга половина XX ст.); трансформація ролі та значення громадянської освіти зі встановленням демократії в країнах Центральної та Східної Європи (кінець XX ст.); громадянська освіта в контексті глобального громадянства (початок XXI ст.); громадянська освіта в умовах діджиталізації та пошуку нових інструментів її впровадження (2010– 2018 рр.);

- набуло подальшого розвитку дослідження основних моделей впровадження громадянської освіти (зокрема, актуальної класифікації американського політолога Р. М. Мерельмана, який виокремлює чотири класичні моделі громадянської освіти: гегемоністську, критичну, трансформаційну та символічну). У даному контексті запропоновано власну модель громадянської освіти – цифрову (digital), що опосередкована розвитком цифрових технологій та використанням своєрідних онлайн-інструментів, серед яких: соціальні мережі (Facebook, Twitter, Instagram, Telegram), веб-сайти, блоги, онлайн- платформи (насамперед, освітні та культурні), веб- форуми, чати, онлайн-хаби, політ- мобі та інші, що є актуальним як для Республіки Польща, так і для України;

- вперше охарактеризовано політико- правові засади забезпечення громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні (нормативно- правові акти, рекомендації, концепції, політичні рішення, програмні документи громадських організацій, дані соціологічних досліджень, зокрема, проведеного здобувачем власного онлайн міні-опитування тощо); виявлено існуючі відмінності, що стосуються громадянської освіти як чинника розвитку демократії в обох державах;

- поглиблено позитивні аспекти вивчення і впровадження польського досвіду щодо громадянської освіти як чинника розвитку демократії, зокрема, йдеться про розробку законодавчого забезпечення громадянської освіти (концепції, комплексної державної програми/стратегії, статутів, дорожньої карти розвитку, окремих документів, які стосуються неформальної

громадянської освіти) тощо; впровадження безперервної та, насамперед, практично спрямованої громадянської освіти; розробки та переходу до моделі громадянської освіти з концептуальною опорою на актуальну польську п'ятикомпонентну модель “Citizenship education”; створення локальних центрів громадянської освіти та мережі регіональних координаторів, що розв'язує проблему “масштабування” та розширення сфери впливу громадянської освіти в суспільстві та державі загалом; трансформації відносин влади та громадян через поглиблене використання в громадянській освіті сучасних цифрових технологій та онлайн інструментів; розвитку системи неформальної громадянської освіти;

- з'ясовано специфіку формування та розвитку громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Україні, яка, загалом, полягає у відсутності чіткого запиту на громадянську освіту в державі з боку органів державної влади, спрямованості лише на теоретичне відтворення демократичних норм та цінностей у суспільстві, а не на формування нової системи громадянських відносин;

- запропоновано авторські рекомендації щодо розробки нової концепції громадянської освіти в Україні (“Концепції розвитку громадянської освіти в Україні” 2018 р.). Вказані рекомендації полягають у чіткому визначенні поняття “громадянська освіта”; формуванні понятійного апарату в просторі громадянської освіти; визначенні моделі впровадження громадянської освіти в Україні; визначенні ролі держави в здійсненні громадянської освіти, загалом, та визначенні державного органу, що виступатиме організатором, здійснюватиме моніторинг виконання поставлених завдань в сфері громадянської освіти, а також оцінку результатів її впровадження; розробці критеріїв оцінки ефективності програм та проектів із громадянської освіти на всіх рівнях (формальному, неформальному, інформальному); розгляді основних агентів громадянської освіти; зосередженні на особливостях, інтересах та потребах деяких цільових груп та регіонів – зокрема, на переселенцях із прикордонних, прифронтових, та “комунізованих” регіонів; з'ясуванні ролі неурядових організацій, зокрема, молодіжних, та інших суб'єктів впливу громадянської освіти (наприклад, численних ініціативних груп та рухів, у тому числі волонтерських) у розвитку громадянської освіти, а також визначення умов і форм їхньої співпраці з державою.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дисертаційного дослідження в діяльності органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства.

Крім того, теоретичні положення дисертації можуть бути використані в науково-освітньому процесі під час підготовки наукових програм, навчальних посібників і підготовці спецкурсів із політичних наук, таких як “Громадянське суспільство”, “Теорія демократії”, “Демократія: від теорії до практики” тощо. Зокрема, практичне значення отриманих результатів засвідчує довідка надана Державною службою якості освіти України від 13.12.2018 р., №01-22/1271.

Представлене дослідження може бути корисним для політологів, які цікавляться проблематикою громадянської освіти, державних службовців, представників органів освіти та інших фахівців, які займаються підготовкою

проектів, пов'язаних із впровадженням громадянської освіти, забезпеченням активного діалогу й налагодженням співпраці між владою і громадянами.

Апробація результатів дисертації. Окремі аспекти дисертаційного дослідження обговорювалися на таких наукових конференціях:

– *міжнародних конференціях*: “Дні науки філософського факультету – 2016” (м. Київ, 2016 р.); “Нові парадигми суспільно-політичного розвитку та управління” (м. Житомир, 2016 р.); “Дні науки філософського факультету – 2017” (м. Київ, 2017 р.); VII Національному конвенті МАСПН (Україна) (м. Одеса, 2017 р.); International scientific- practical conference “Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology” (Shumen, Bulgaria, 2017 у.); VIII Національному конвенті МАСПН (Україна) “Популізм та політика постправди: виклики та перспективи” (м. Острог, 2018 р.).

– *науково-практичних конференціях*: “Нові завдання суспільних наук у XXI столітті” (м. Київ, 2017 р.); “Актуальні питання: відкриття та досягнення в галузі суспільних наук” (м. Запоріжжя, 2017 р.).

– *тренінгах*: З освіти для демократичного громадянства (з інтерактивної методології викладання IFES) – “Демократія: від теорії до практики” (“Democracy: from theory to practice”) (м. Полтава, 2018 р.) (м. Одеса, 2018 р.), (м. Київ 2019 р.)

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені в 14 публікаціях, у тому числі в шести наукових статтях. З них три статті опубліковані у фахових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз, дві статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію, одна стаття в іншому науковому виданні, вісім тез доповідей на міжнародних та науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок. Список використаних джерел налічує 294 найменування на 30 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “**Вступі**” обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається її зв'язок з науковими програмами, об'єкт і предмет, мета і завдання дослідження, з'ясовуються наукова новизна і практичне значення роботи, окреслюється рівень апробації її результатів та структура.

У **першому розділі “Теоретичні засади дослідження громадянської освіти як чинника розвитку демократії”** досліджено генезу уявлень щодо громадянської освіти як чинника розвитку демократії, здійснено аналіз наукових підходів вітчизняних та зарубіжних (польських) дослідників до розуміння і визначення категорії “громадянська освіта”, розглянуто основні елементи громадянської освіти як чинника розвитку демократії, зокрема, моделі її впровадження.

Аналізуючи ступінь наукової розробленості проблеми громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні,

насамперед, необхідно відзначити праці таких зарубіжних дослідників (А. М. Аслеїд, Р. Б. Барбера, В. Бинума, Е. Гутмана, Й. Кагне, В. Кімлічка, Б. Крика, Б. Левінсона, Р. Портера).

Окремі аспекти впливу громадянської освіти на розвиток демократії в Республіці Польща досліджували Е. Бачі, П. Дєпкшинська, К.- Е. Жілеви-Колбовська, М. Жмігородська, З. Квічинська, М. Я. Пітружинська, А. Скрецко, Х. Соларчук-Шве, М. Чая, Л. Чекай та інші.

Серед вітчизняних авторів, які займаються вивченням громадянської освіти, досліджують її розвиток та специфіку впровадження тощо – М. А. Бойчук, С. Ф. Клепко, С. І. Позняк, В. В. Сенько, В. В. Тесленко, С. Топалова, О. Українець, В. Ф. Цвих та інші.

Незважаючи на значну кількість робіт присвячених громадянській освіті, чітко простежується відсутність комплексного та структурованого дослідження, саме в аспекті політичного аналізу, що повною мірою розкриває важливість значення громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні.

Історичний аналіз становлення та розвитку громадянської освіти дозволяє стверджувати, що концептуальна база громадянської освіти як чинника розвитку демократії фактично була сформована лише в другій половині ХІХ ст. (вказане пов'язано з побудовою моделі ліберальної демократії Дж. С. Мілля та реалізацією концепції виховання “демократичного громадянина”) на засадах вагомого науково-теоретичного фундаменту. Однак, наукова рефлексія щодо появи, розвитку та здійснення громадянської освіти, починається з античних часів, зокрема, з моменту зародження громадянських уявлень Стародавньої Греції та Риму (“arete”, “politike techne”, “parrhesia”, “humanitas” тощо).

В роботі відзначається, що визнання громадянської освіти, як одного з базових пріоритетів демократичного розвитку суспільства; набуття нею ознак масового суспільного явища, позбавлення елементів стихійності, суб'єктивізму та хаотичності в процесі її впровадження та, зокрема, створення першої європейської Асоціації громадянської освіти (Велика Британія, 1934 р.), відбувається на початку ХХ ст. А первинні дослідження з громадянської освіти в країнах усталеної демократії (Сполучені штати Америки, Канада, Німеччина, Велика Британія та ін.) здійснюються в другій половині ХХ ст. У вказаний час починають створюватися центри з громадянської освіти, проводяться міжнародні конгреси, конференції, а також, впроваджуються масштабні європейські програми тощо.

В кінці ХХ ст. відбувається трансформація ролі та значення громадянської освіти зі встановленням демократії в країнах Центральної та Східної Європи й перетворення її з інструмента політичної індоктринації на потужний чинник демократичних змін; посилюється участь громадян у політичних та державних процесах; активно створюються молодіжні організації, політичні клуби, громадсько-політичні організації, що починають дієво впливати на прийняття та виконання владних рішень.

Зазначається, що громадянська освіта в контексті глобального громадянства (початок ХХІ ст.) набуває значних масштабів розвитку, відбувається формування нових завдань громадянської освіти, її перетворення

на постійного об'єкта уваги, а також в пріоритетний напрям діяльності Ради Європи та інституцій європейського співтовариства, державної політики й сучасних реформ багатьох країн світу.

У дисертації стверджується, що в період із 2010 до 2018 рр. – громадянська освіта як чинник розвитку демократії набуває нових значень (піддається діджиталізації, через набуття головних громадянських компетентностей із допомогою онлайн інструментів, переглядається її зміст, відбувається пошук нових механізмів впровадження), що посилює можливість компетентності в політиці для безпосередньої участі громадян, підвищує їх ініціативність та сприяє активному залученню до публічного життя на національному, регіональному та місцевому рівнях. А також, забезпечує налагодження політичного діалогу (двостороннього обміну інформацією між органами влади та громадянами), сприяє активізації публічних дебатів та залученню громадян до процесу прийняття державних рішень, а відтак, прискорює демократичні процеси загалом.

Громадянська освіта є результатом тривалої ідейної еволюції (від розгляду її, як практики виховання громадянської добродітності в грецьких містах-полісах до сприйняття як одного з ключових чинників розвитку демократії у світі за сучасних умов). Історичне зростання інтересу до громадянської освіти зумовило варіативність у тлумаченні її, як наукової категорії – відтак, йдеться про відсутність єдиного підходу до сутнісної категоріальної інтерпретації громадянської освіти.

Поряд із поняттям “громадянська освіта”, досить часто, у науковому дискурсі вживається поняття “громадянське виховання”, “політична освіта”, “моральне виховання” та “національно-патріотичне виховання”. Зокрема, в дисертації використовується термін “civic education”, яке етимологічно відповідає поняттю “громадянська освіта” й, так само, ототожнюється з поняттям “громадянське виховання”.

Вдаючись до кореляції понять “політична” та “громадянська освіта” в дисертаційному дослідженні стверджується, що політична освіта є складовою частиною громадянської освіти, система якої, включає засвоєння політичних знань і навичок громадянської взаємодії, а також, формування сукупності вимог та переконань особистості, які відповідають цінностям демократії. Вказані знання, навички, вимоги та переконання не зводяться лише до політичних. У роботі зазначається, що громадянська освіта також певним чином перетинається з моральним вихованням.

Громадянська освіта суттєво відрізняється від національно-патріотичного виховання, зокрема такого, що оперує імперативами “безумовної любові” до Батьківщини й необдуманого підпорядкування владі та системі чинного законодавства.

Розглядаючи громадянську освіту як чинник розвитку демократії, варто виокремити основні елементи, які складають цілісну систему громадянської освіти, а саме: зміст громадянської освіти, який має трикомпонентну структуру – громадянські знання (знаннєвий компонент), громадянські вміння (діяльнісний компонент), громадянські ставлення та цінності (ціннісний компонент), що спрямовані на формування громадянина демократичної

держави; сукупність агентів громадянської освіти, які впливають на здійснення громадянської освіти, та мають можливість виступати безпосередніми об'єктами цього впливу (провідну роль у реалізації громадянської освіти відіграють: сім'я та найближче соціальне оточення, освітні інституції (школа, ліцеї, гімназії, коледжі, університети, заклади післядипломної освіти та інші навчальні заклади), ЗМІ (у тому числі онлайн медіа), а також, донорські організації різного типу (вузькоспеціалізовані чи універсальні, міжнародні чи національні, міждержавні організації, урядові, суспільні та корпоративні тощо); основні моделі впровадження громадянської освіти, які безпосередньо залежать від соціально-політичної ситуації, розвитку демократичних інститутів, визначених цінностей та норм, що домінують у суспільстві, а також, від особливостей культури, специфіки ментальності та низки інших важливих чинників.

У контексті дослідження моделей впровадження громадянської освіти у роботі розглянуто актуальну класифікацію американського політолога Р. М. Мерельмана, який виокремлює чотири класичні моделі громадянської освіти: гегемоністську – передбачає нав'язування в суспільстві політичних цінностей правлячих еліт; критичну – характеризується залученням громадян до реалій політичної влади, розвитком розуміння важливості особистих інтересів, результатів впровадження (у тому числі й негативних) державної політики й політичних інститутів; трансформаційну – характеризується боротьбою між старою системою традиційної індоктринації та появою нових цінностей для пристосування в нестабільному соціальному та політичному середовищі; символічну модель – передбачає створення в суспільстві ілюзії, у якій справжній прогрес у політичному середовищі є довготривалим.

На основі результатів власного проведеного онлайн міні-опитування “Громадянська освіта в цифрову епоху” (“Civic Education in the Digital Age”), що спрямоване на визначення того чи/як сучасні цифрові технології та онлайн-інструменти допомагають стати/бути компетентним, відповідальним та активним громадянином демократичної держави показано що в Республіці Польща та Україні цифрову модель впровадження громадянської освіти (digital civic education), яку в контексті дисертаційного дослідження розглянуто, як продовження вище цитованої класифікації Р. М. Мерельмана (за критерієм того, ким впроваджується громадянська освіта). Зазначається, що вказана модель передбачає: набуття колективних знань, умінь, чеснот необхідних для життя в умовах демократії; розвиток норм поведінки та дослідження важливих суспільних запитів; розвиток нових форми інтерактивної взаємодії з владою та норм поведінки громадян; отримання та вироблення інформації (контенту); мотивацію та підтримку власних ідей і миттєвий зворотній зв'язок на вказані ідеї; згуртування навколо активних громадян та їхніх політичних, економічних, соціальних і культурних спільнот, що опосередковано цифровими технологіями та впроваджується завдяки своєрідним онлайн-інструментам (трансформація агента громадянської освіти): мобільні технології (WhatsApp Messenger, Viber, Telegram Messenger, Snapchat), та загалом, мережа інтернет, яка виступає основним комунікативним медіумом між громадянами в середовищі спільноти (користувачів) та між громадянами і владою, соціальні мережі (наприклад,

Facebook, Twitter, Instagram), веб-сайти, блоги, онлайн-платформи (насамперед, освітні та культурні), веб-форуми, чати, онлайн-хаби, політ-моби та ін.

Таким чином, зроблено висновок, що громадянська освіта сприяє виробленню практичних умінь і навичок, отриманню нових знань у громадян демократичного суспільства, які здатні впливати на ухвалення важливих суспільно-політичних рішень, конструктивно взаємодіяти з іншими та будувати ефективні взаємини із владою.

Другий розділ “Роль громадянської освіти у становленні та розвитку демократичних інститутів та процесів в Республіці Польща” присвячено аналізу польського досвіду щодо впливу громадянської освіти на розвиток демократії в державі.

Громадянська освіта в Республіці Польща пройшла інституціоналізацію в декілька етапів: освіта національна (*edukacja narodowa*) – (1773 – 1918 рр.) – період, у який формуються освітні традиції польської держави; освіта національно-державна (*edukacja narodowo-panstwowa*) – (1919 – 1944 рр.) – період, у який посилюється вплив держави на діяльність освітніх інституцій із метою формування поваги до держави та до національних особливостей польського етносу; освіта ідеологічна (*edukacja ideologiczna*) – (1944 – 1989 рр.) – період комуністичної заідеологізованості, за умов якої, громадянська освіта розглядалася, насамперед, як інструмент політичної індоктринації; власне громадянська освіта (*edukacja obywatelska*) – (1989 – до теперішнього часу) – період перетворення громадянської освіти на важливий чинник становлення та розвитку демократичних інститутів, зміни суспільних цінностей, утвердження у суспільстві розуміння того, що демократичний громадянин має бути, насамперед, активний та обізнаний щодо власної громадянської місії в розвитку польської держави.

Історичний аналіз дозволив стверджувати, що системні трансформації (розпочаті з підписання угоди в м. Магдаленці поблизу Варшави в 1989 р.), які відбулися в Республіці Польща змінили мислення громадян, культуру, економіку, загалом суспільство та державу, й саме громадянська освіта залишалася потужним чинником вказаних демократичних змін.

А вже активна діяльність у сфері громадянської освіти, що розпочалася в період системних змін, включала наступні напрями реалізації: введення навчального курсу “Громадянська освіта” (“*Edukacja obywatelska*”); залучення громадян до широкої дискусії щодо громадянського виховання; забезпечення цілеспрямованої підготовки освітян до організації функціонування освітніх закладів на демократичних засадах; проведення конкурсів проектів організації молодіжного самоврядування; створення громадянських клубів та організацій (Фонд Освіти для Демократії; Фонд ім. Стефана Баторія; Фонд розвитку місцевої демократії), які продовжують активно сприяти розвитку громадянської освіти в Польщі за умов сьогодення.

У роботі стверджується, що впровадження громадянської освіти в Республіці Польща відбувалося в тісній співпраці державних органів та громадських організацій. Відповідно в Законі Республіки Польща “Про освіту” 1991 р., було не лише регламентовано реформування системи освіти за західноєвропейським зразком, а й закріплено систему співпраці громадських

організацій із навчальними закладами, та дозволено громадським організаціям функціонувати на території навчальних закладів. Визначається, що запорукою успішного розвитку громадянської освіти є держава, що виступає ініціатором та організатором реформування системи громадянської освіти й позиціонується як активний учасник заданих перетворень.

Розглядається діяльність держави у розвитку громадянської освіти, що передбачає: розробку проектів всезагальної громадянської освіти для відповідних типів навчальних закладів та різних вікових категорій громадян; стимулювання активної діяльності громадян через заохочення їх до участі в різних заходах із громадянської освіти, “демократичних” тренінгах та конкурсах, просуванні проектів, що стосуються посилення самоврядних ініціатив (учнівського та студентського самоврядування), реалізації спільних ідей тощо; запровадження стабільних форм співпраці з численними неурядовими організаціями, молодіжними, та іншими зацікавленими сторонами, наприклад, різними ініціативними групами, які займаються громадянською освітою тощо, припускаючи, що вказане стане показником підвищення рівня громадянської освіти в Республіці Польща та її позитивної інституціоналізації; забезпечення організаційних форм діалогу; посилення діяльності з молодими громадянами та сприяння розвитку їх мотивації до активних суспільно-політичних дій (особливо, електоральної участі); поглиблення співпраці в даному напрямі з іншими країнами Європейського Союзу, у яких за сучасних умов, громадянська освіта є більш розвиненою (зокрема, Федеративною Республікою Німеччина, Францією, Великою Британією та іншими) щодо використання їх позитивного досвіду у сфері громадянської освіти; підвищення статусу громадянської освіти (тема громадянської освіти, має стати предметом обговорення публічних дебатів) і реалізація її завдяки співпраці зі ЗМІ; актуалізація моделі громадянської освіти в державі.

У даному контексті стверджується, що модель громадянської освіти в Республіці Польща передбачає, насамперед, формування громадянськості, як провідної світоглядної риси громадянина та набуття ним досвіду презентування себе, як компетентного, відповідального та активного громадянина власної держави. За таких умов, характерними особливостями (ключовими ідеями) даної моделі громадянської освіти є: недержавний зміст; активна громадянська позиція; принципи “розуміння та соціальної довіри”, як основи громадянської освіти; принцип “навчання через практичну дію”; принцип “демократії участі”.

Протягом останніх років, громадянська освіта в Республіці Польща спрямована не лише на зміни в суспільній свідомості й на формування нової системи громадянських відносин, що зумовлено: розвитком інформаційного суспільства та появою нових технічних можливостей; потужними та системними міжкультурними перетвореннями та міграційними процесами; необхідністю розширення мережі цільових груп громадянської освіти; переглядом змісту громадянської освіти на рівні шкільної освіти, що зумовлено оновленими цілями освіти та формуванням відповідної системи цінностей молодих громадян; потребою в регулярному оновленні й доповненні

громадянської освіти не тільки у сфері “чистої” політики, а також, і в неполітичних діях; потужним розвитком неформальної громадянської освіти.

У розділі підсумовано, що Республіка Польща є чудовим прикладом держави, яка використала ініціативи у сфері громадянської освіти для швидкого переходу від комуністичного суспільства, широкого відчуження громадян від соціально-політичного життя, застосування політичної індоктринації та серйозного “недоосмислення” громадянських чеснот – до демократичного суспільства, у якому активна та відповідальна участь громадян у соціально-політичних процесах, виховання поваги до законодавства і громадянської відповідальності, розуміння власних прав та обов’язків є важливою цінністю.

Третій розділ “Специфіка громадянської освіти в Україні та її вплив на розвиток демократії” присвячено визначенню стану та з’ясуванню специфіки громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Україні.

У розділі розглянуто перші ознаки громадянськості аспектів, що були в помітними ще за часів Київської Русі, та на етапі українського відродження, у суспільно-політичних поглядах тогочасних просвітників, передусім, представниками братських шкіл (І. Вишенським, К.Старовецьким, І. Борецьким, Є. Славинецьким, С. Полоцьким).

За радянських часів громадянська освіта виконувала функції політичної індоктринації, була зорієнтована на обслуговування однієї партії в умовах її монопольного права на політичну владу, а інтерес до оновленого впровадження громадянської освіти в Україні виникає із моменту проголошення її незалежності (створено першу організацію з громадянської освіти – Центр гуманістичних технологій “АНАЛАР”, реалізовано низку програм і проектів із громадянської освіти, серед яких: “Мережа громадянської освіти в Україні” (UCEN/IATP), “Партнери в освіті” (ACCELS, м. Вашингтон, США), “Трансатлантична програма підтримки громадянського суспільства в Україні” (Нідерланди), засновано недержавні громадські організації тощо.

За сучасних умов в Україні існує прогалина у впровадженні та здійсненні громадянської освіти в суспільстві, та її реалізації в національній системі освіти.

В роботі розглядаються проблеми, що існують у зв’язку з відсутністю тривалих традицій суспільного життя за наявності демократичних політичних інститутів, зокрема: відсутність на державному рівні чіткого розуміння суті поняття “громадянська освіта”; відсутність механізму співпраці між державою, громадським сектором і науковими установами у сфері громадянської освіти; відсутність системного всеосяжного характеру громадянської освіти; наявність проблеми локальності та “масштабування” громадянської освіти; невизначеністю щодо впровадження моделі розвитку громадянської освіти; недооцінювання значення неформальної громадянської освіти; відсутність конкретного розуміння щодо суб’єктів (агентів) громадянської освіти в державі; невмотивованість та відсутність фахової компетенції окремих агентів громадянської освіти; відсутність державної фінансової підтримки щодо впровадження громадянської освіти; державна невизначеністю щодо агентів, які мають здійснювати моніторинг за процесом реалізації громадянської освіти, а також оцінювання результатів її впровадження; недостатнє здійснення

системного та інтенсивного міжнародного обміну ідеями та досвідом у сфері громадянської освіти.

У розділі визначаються першочергові заходи щодо громадянської освіти для деяких цільових груп та регіонів, зокрема: нейтралізація різних чинників, які провокують ціннісний розкол і поглиблюють ціннісні розбіжності в суспільстві; роз'яснення суті сучасної демократії й перевиховання громадян на засадах її базових цінностей і принципів; зміцнення соціальної згуртованості громадян; посилення роботи з громадськими організаціями; схвалення та реалізації громадських ініціатив громадян із прикордонних, прифронтових, “комунізованих” регіонів; розробка інформаційно-методичних та інформаційно-освітніх матеріалів щодо підвищення ефективності розв'язання проблем громадянської освіти як чинника розвитку демократії.

Підкреслюється, що в Україні на відміну від Республіки Польща відсутнє єдине визначення громадянської освіти (як правило, нормативно громадянська освіта в Україні визначається через традиційне шкільне навчання, або як складова морального чи національно-патріотичного виховання), яке до того ж не узгоджене з міжнародно визнаним принципом підготовки громадян до участі в демократичному суспільстві. Наголошується, що громадянська освіта виглядає, як механічне поєднання різних підходів; у більшості документів громадянська освіта згадується фрагментарно, а дії та заходи спрямовані на її розвиток є латентними, чітко не визначаються; недостатня “сталість” нормативно-правової основи (мова йде про те, що політико-правова основа громадянської освіти змінюється, не враховуючи актуальний соціально-політичний контекст, важливі суспільні проблеми, нові культурні тренди, конкретні запити громадян тощо); значний розрив системності в термінах розробки, прийняття та реалізації вказаних концепцій, програмних документів та окремих реалізованих проектів із громадянської освіти (за виключенням окремих міжнародних програм та проектів, які здійснюються переважно донорськими організаціями різного типу); прослідковується швидке згортання програм та проектів із громадянської освіти (з різних причин), у більшості випадків, вони належать до типу пілотних і завершуються на етапі можливого нового етапу розвитку – перехідного чи розширеного; наявна відсутність нормативного визнання неформальної громадянської освіти, яка наразі відіграє важливу роль у формуванні активного, відповідального та компетентного громадянина демократичної держави.

Наголошується, що специфіка громадянської освіти як чинника розвитку демократії поступово змінювалася в процесі підготовки дисертаційного дослідження, що зумовлено доопрацюванням та аналізом її функціональних підвалин, зміною законодавчої бази, та нестабільністю соціально-політичної ситуації в державі тощо.

Стверджується, що за останні декілька років (2016– 2018 рр.) відбулися суттєві зміни щодо визначення необхідності формування громадянської освіти, які відзначаються поступовим посиленням уваги до проблеми громадянської освіти як влади, так і суспільства, пошуком ефективної моделі громадянської освіти в державі (варто наголосити, що наразі набирає обертів цифрова модель громадянської освіти, яка передбачає впровадження громадянської освіти за

допомогою цифрових технологій та онлайн-інструментів). Оновлено політико-правове забезпечення розвитку громадянської освіти – Указ Президента України “Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” (2016 р.), Закон України “Про освіту” (2017 р.), “Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки”, Державна цільова соціальна програма “Молодь України” на 2016 – 2020 рр., та “Концепція розвитку громадянської освіти в Україні” (2018 р.).

З огляду на численні спроби розвитку громадянської освіти в державі, в Україні на сучасному етапі громадянська освіта все ще не є пріоритетною, політико-правове забезпечення її розвитку залишається недосконалим, практичні інструменти впровадження досі не реформовані, а формування та задоволення потреби в громадянській освіті на рівні громадян та асоціацій досі є недосягнутими.

Підсумовуючи викладене, зауважено, що в сучасних умовах громадянська освіта в українській державі все ще перебуває на етапі декларування, існують проблеми з її впровадженням та реалізацією, відтак, постає необхідність вивчення та використання позитивного міжнародного досвіду (зокрема, Республіки Польща), зважаючи на соціально-політичний контекст розвитку держави, економічні тренди, культурні та ментальні традиції суспільства тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні з’ясовано сутність громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні.

Реалізація мети та виконання поставлених завдань даного дисертаційного дослідження зумовило наступні висновки:

1. Вперше розкрито теоретичні засади дослідження громадянської освіти як чинника розвитку демократії. На основі аналізу наукових підходів вітчизняних та зарубіжних (польських) дослідників запропоновано авторське визначення громадянської освіти, яку визначено, як процес безперервного та системного набуття громадянами знань, формування практичних навичок та ставлень, що забезпечують становлення компетентних, активних та відповідальних громадян демократичної держави, які поділяють її цінності, здатні критично аналізувати складні суспільно-політичні процеси, протистояти пропаганді, а також, захищати власні права та інтереси, через різні форми участі, зокрема, в обговоренні та прийнятті рішень на різних рівнях.

Розроблено авторську періодизацію громадянської освіти як чинника розвитку демократії, у якій виокремлено шість періодів, зокрема: кристалізація ідей демократії (друга половина XIX ст.); утвердження демократичних ідей (початок XX ст.); первинні дослідження з громадянської освіти в країнах усталеної демократії (Сполучені штати Америки, Канада, Німеччина, Велика Британія) (друга половина XX ст.); трансформація ролі та значення громадянської освіти зі встановленням демократії в країнах Центральної та Східної Європи (кінець XX ст.); громадянська освіта в контексті глобального громадянства (початок XXI

ст.); громадянська освіта в умовах діджиталізації та пошук нових інструментів її впровадження (2010– 2018 pp.);

2. Запропоновано модель впровадження громадянської освіти. Початковим об'єктом аналізу стала актуальна класифікація американського політолога Р. М. Мерельмана, який виокремлює чотири класичні моделі громадянської освіти: гегемоністську (яка була притаманна характерна для країн Радянського Союзу), критичну (що впроваджено в Сполучених Штатах Америки, Канаді, та у більшості європейських держав), трансформаційну (поширену в державах пострадянського простору, зокрема і в Україні) та символічну (існує в Російській Федерації, Білорусі, Північній Кореї та деяких інших державах), що визначені за критерієм того, хто, чи яким чином відповідальний (суб'єктної відповідальності) за впровадження громадянської освіти (органи пропаганди й агітації, ЗМІ, громадські організації, групи інтересів, родина та найближче соціальне оточення, а також, різноманітні інститути громадянського суспільства тощо). У даному контексті доповнено класифікацію авторською моделлю громадянської освіти – цифровою (digital civic education), що опосередкована загальним розвитком інформаційного суспільства, поширенням цифрових технологій та використанням своєрідних онлайн-інструментів, серед яких: соціальні мережі (Facebook, Twitter, Instagram, Telegram), мобільні додатки (WhatsApp Messenger, Viber, Snapchat), різноманітні веб-сайти, блоги (як на базі професійних ЗМІ, так і окремих інфлюенсерів), онлайн-платформи (насамперед, освітні та культурні), веб- форуми, чати, онлайн-хаби, політ-моби та інші, та є актуальною, як для Республіки Польща, так і для України;
3. Обґрунтовано політико-правові засади впровадження громадянської освіти в Республіці Польща та Україні (нормативно-правові акти, концепції, політичні рішення, програмні документи громадських організацій та фондів, рекомендації польських освітніх та вітчизняних аналітичних центрів, результати соціологічних досліджень (зокрема, проведеного автором власного онлайн міні-опитування), низку актуальних програм і проектів із громадянської освіти та окремих документів з неформальної громадянської освіти;
4. Виявлено позитивні аспекти польського досвіду щодо розвитку громадянської освіти в Україні. З огляду на те, що громадянська освіта в Україні на сучасному етапі досі не є пріоритетною, не визначена як частина державної політики та важливий компонент усіх політичних програм і практичних дій, що стосуються реалізації органами державної влади функцій у сфері освіти, культури, професійної підготовки державних службовців, громадських діячів тощо, актуальним та необхідним є вивчення та використання позитивного досвіду Республіки Польща, з його адаптацією до реалій української держави (соціально-політичної ситуації, культурних традицій, особливостей запитів громадян, розвитку інформаційних технологій та використання попереднього досвіду тощо). Вказаний досвід полягає у: 1) розробці законодавчого забезпечення громадянської освіти; 2) впровадженні

безперервної та, насамперед, практично спрямованої громадянської освіти; 3) розробці та переході до моделі громадянської освіти з концептуальною опорою на актуальну польську п'яти компонентну модель громадянської освіти "Citizenship education"; 4) створенні локальних центрів громадянської освіти, які розв'язують проблему "масштабування" та розширення сфери впливу громадянської освіти; 5) створенні мережі регіональних координаторів громадянської освіти; 6) трансформації відносин влади та громадян, через поглиблене використання в громадянській освіті сучасних цифрових технологій та онлайн інструментів; 7) розвиток системи визнання для неформальної громадянської освіти;

5. З'ясовано специфіку формування та розвитку громадянської освіти в Україні як чинника розвитку демократії. Визначено, що специфіка громадянської освіти в українській державі поступово змінювалася в процесі підготовки дисертаційного дослідження, шляхом доопрацювання та аналізу її функціональних підвалин, зміни законодавчої бази та соціально-політичної ситуації, визначення потреб та вимог українських громадян тощо. Відправною точкою для оцінки специфіки громадянської освіти, є те, яким чином, насамперед, держава виступає ініціатором та організатором реформування системи громадянської освіти та активним учасником важливих суспільних перетворень.

Загалом, специфіка громадянської освіти в Україні полягає у відсутності чіткого запиту на громадянську освіту з боку органів влади (держава нівелює власну участь у розвитку громадянської освіти), що підтверджується відсутністю нормативної бази для впровадження та реалізації системної та всеохоплюючої громадянської освіти, а також державної стратегії виховання громадянина згідно з цінностями і принципами демократії; невизначеністю щодо моделі впровадження, і, загалом, відсутністю суспільного розуміння необхідності громадянської освіти, симулятивним стилем функціонування владних інститутів, щодо забезпечення громадянської освіти як важливого чинника розвитку громадянського суспільства та демократії. Останні роки (2017– 2018 рр.) відзначаються поступовим посиленням уваги до проблеми громадянської освіти як влади, так і суспільства, загалом, (що передбачає трансформацію специфіки громадянської освіти в позитивному напрямі), насамперед, через оновлення політико-правового забезпечення громадянської освіти та пошук необхідної моделі її впровадження;

6. Запропоновано авторські рекомендації щодо розробки нової концепції громадянської освіти в Україні. У даному контексті мова йде про авторські рекомендації до "Концепції розвитку громадянської освіти в Україні", яка на момент написання дисертаційного дослідження (січень-лютий 2018 р.) була підготовлена Міністерством освіти і науки України та винесена на громадське обговорення. Зокрема, запропоновані рекомендації стосуються: чіткого визначення суті поняття "громадянська освіта"; формування понятійного апарату в просторі громадянської освіти; визначення моделі впровадження; ролі держави у здійсненні

громадянської освіти (водночас, взявши до уваги досвід інших демократій, зокрема Республіки Польща, Литовської Республіки, Федеративної Республіки Німеччина тощо, з урахуванням національних особливостей, традицій та практики); визначення державного органу, що виступатиме організатором, здійснюватиме моніторинг виконання поставлених завдань у сфері громадянської освіти, а також оцінку результатів її впровадження; розробки критеріїв оцінки ефективності програм та проектів на всіх рівнях (формальному, неформальному, інформальному); розгляду основних агентів громадянської освіти; зосередження на особливостях, інтересах та потребах деяких цільових груп та регіонів – зокрема, на переселенцях із прикордонних, прифронтових, та “комунізованих” регіонів; визначення ролі неурядових організацій, зокрема молодіжних, та інших (наприклад, численних ініціативних груп та рухів, зокрема, волонтерських) у розвитку громадянської освіти, а також визначення умов і форм їхньої співпраці з державою. Варто зазначити, що розроблені авторські рекомендації були прийняті до розгляду та враховані при подальшій розробці вказаної Концепції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Євсюкова А. В. Громадянська освіта як чинник формування громадянського патріотизму молоді в контексті української політичної сучасності / А. В. Євсюкова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 119 (4). – С. 359–362.
2. Євсюкова А. В. Політико-правове забезпечення розвитку громадянської освіти в Республіці Польща та Україні / А. В. Євсюкова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 124 (9). – С. 290–295.
3. Євсюкова А. В. Вплив громадянської освіти на формування сучасного громадянина демократичної держави: специфіка в Україні / А. В. Євсюкова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2018. – Вип. 135 (8). – С. 358–362.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію:

4. Євсюкова А. В. Сучасний стан та перспективи розвитку громадянської освіти в Республіці Польща та Україні / А. В. Євсюкова // Virtus: Scientific Journal / Editor-in- Chief M.A. Zhurba. – СРМ «ASF» (Canada, Montreal), 2018. – №20. – С. 16–21.
5. Євсюкова А. В. Сучасна модель громадянської освіти «citizenship education»: демократичний досвід Республіки Польща / А. В. Євсюкова

// International Academy Journal Web of Scholar / Warsaw: RS Global Sp. z O.O., 2018. – № 6 (24). – Ч.7. – С.44–49.

Статті, що додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Євсюкова А. В. Історична ретроспектива становлення громадянської освіти в Республіці Польща / А. В. Євсюкова // *Zakres dzialania administracji publicznej w Polsce i na Ukrainie. Wybrana problematyka.* – Redakcja naukowa: Marek Ciecierski, Malgorzata Czuryk, Mirosław Karpiuk. – Warszawa-Kijów, 2016. – С.73–79.

Тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях:

7. Євсюкова А. В. Особливості громадянської освіти в Республіці Польща / А. В. Євсюкова // «Дні науки філософського факультету – 2016», 20-21 квітня 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський та ін.. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016 р. – Ч.6. – С.145–147.
8. Євсюкова А. В. Громадянська компетентність особистості як базова категорія громадянської освіти / А. В. Євсюкова // VI Конвент МАСПН (Україна) «Новітні парадигми суспільно-політичного розвитку та управління», 26-27 квітня 2016 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : В.Ф. Цвях [та ін]. – Житомир, 2016 – С.74–77.
9. Євсюкова А. В. Громадянська освіта в Україні: сучасна проблематика / А. В. Євсюкова // VII Національний конвент: матеріали VII Національного конвенту МАСПН (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.) / за загальною редакцією Телешуна Я.С., Яковлева Д.В. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. – С.132–134.
10. Євсюкова А. В. Громадянська освіта як чинник розвитку демократії та інструмент reasebuilding / А. В. Євсюкова // «Дні науки філософського факультету – 2017», 25-26 квітня 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський та ін.. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – Ч.8. – С. 129–131.
11. Євсюкова А. В. Громадянська освіта в епоху digital: нова модель / А. В. Євсюкова // Актуальні питання, відкриття та досягнення в галузі суспільних наук : Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 19-20 травня 2017 р. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. – С. 93–97.
12. Євсюкова А. В. Неформальна громадянська освіта: польський та український досвід реалізації / А. В. Євсюкова // Нові завдання суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 16-17 червня 2017 року). – Київ : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2017. – С. 76–80.
13. Євсюкова А. В. Роль міжнародних донорських організацій у розвитку громадянської освіти в Україні / А. В. Євсюкова // International scientific-practical conference «Personality, family and society : issue of pedagogy, psychology, politology and sociology» : Conference

Proceedings, June 16-17, 2017. Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen, 240 pages. – С. 143–146.

14. Євсюкова А. В. Необхідність в Україні громадянської освіти для деяких цільових груп та регіонів / А. В. Євсюкова // «Популізм та політика постправди: виклики та перспективи», VIII Національний конвент: матеріали VIII Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Острог, 3-4 травня 2018 р.) / за загальною редакцією Цвиха В. Ф., Лебедюка В. М., Телешуна Я. С., Реньської Г. І. – Острог : 2018. – 212 с. – С. 61–64.

АНОТАЦІЯ

Євсюкова А. В. Громадянська освіта як чинник розвитку демократії: досвід Республіки Польща та України – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02. – політичні інститути та процеси. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України, Київ, 2018.

Дисертація присвячена з'ясуванню сутності громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні. Визначено, що громадянська освіта є конкретною практичною дією, що покликана забезпечити активність, відповідальність, ініціативність громадян тощо та є основою створення інших умов (демократичних інститутів та процедур), функціонування яких стає дійсним тільки за “правильного” розуміння їхніх функцій та принципів дії, та загалом уможливує існування демократії. Доведено, що демократичний розвиток сучасних держав (зокрема, Республіки Польща та України) не можливий за умов не належного ставлення до громадянської освіти та формування відповідного стилю поведінки (знань, вмінь та ставлень) громадян, яка за таких умов може бути лише формальною, і, як наслідок, зумовлювати низьку ефективність та нестабільність демократичної політичної системи. На основі здійснення комплексного узагальнення історичного досвіду, теоретичних напрацювань вітчизняних і зарубіжних (польських) учених щодо громадянської освіти та аналізу політико-правової основи, яка регламентує сучасне впровадження громадянської освіти як чинника розвитку демократії в Республіці Польща та Україні було визначено роль громадянської освіти у становленні та розвитку демократичних інститутів та процесів в Республіці Польща та з'ясовано специфіку громадянської освіти в Україні.

Ключові слова: демократія, громадянська освіта, громадянин демократичної держави, Республіка Польща, Україна.

АННОТАЦИЯ

Евсюкова А. В. Гражданское образование как фактор развития демократии: опыт Республики Польша и Украина – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02. – политические институты и процессы. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, МОН Украины, Киев, 2018.

Диссертация посвящена определению сущности гражданского образования как фактора развития демократии в Республике Польша и Украине. Определено, что гражданское образование является конкретным практической действием призванным обеспечить активность, ответственность, инициативность граждан и т.д. и является основой создания других условий (демократических институтов и процедур), функционирование которых становится действительным только за счет “правильного” понимания их функций и принципов действия, и в общем делает возможным существование демократии. Доказано, что демократическое развитие современных государств (в частности Республика Польша и Украины) не возможен при условиях не надлежащего отношения к гражданскому образованию и формирования соответствующего стиля поведения (знаний, умений и отношений) граждан, которое при таких условиях может быть только формальным, и, как следствие, вызывать низкую эффективность и нестабильность демократической политической системы. На основе осуществления комплексного обобщения исторического опыта, теоретических наработок отечественных и зарубежных (польских) ученых по гражданскому образованию и анализа политико-правовой основы, регламентирующей современное внедрения гражданского образования как фактора развития демократии в Республике Польша и Украина были определены роль гражданского образования в становлении и развитии демократических институтов и процессов в Республике Польша и выяснена специфика гражданского образования в Украине.

Ключевые слова: демократия, гражданское образование, гражданин демократического государства, Республика Польша, Украина.

ANNOTATION

Ievsiukova A.V. Civic education as a factor in the development of democracy: the experience of the Republic of Poland and Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in political sciences, specialty 23.00.02 – Political Institutions and Processes. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the definition of the essence of civic education as a factor in the development of democracy in the Republic of Poland and Ukraine. It has been determined that civic education is a concrete practical action designed to ensure active citizenship, responsibility, initiative of citizens, etc., and is the basis for creating other conditions (democratic institutions and procedures), functioning of which becomes valid only if the “correct” understanding of their functions and principles of action, and in general, enables the existence of democracy. It is proved that the democratic development of modern states (in particular, the Republic of Poland and Ukraine) is not possible in the absence of a proper attitude to civic education and the formation of a proper style of behavior (knowledge, skills and attitudes) of citizens, which in such conditions may be only formal and, as such, consequence, to determine the low efficiency and instability of the democratic political system. On the basis of a comprehensive generalization of historical experience, theoretical developments of Ukrainian and foreign (Polish) scholars on

civic education and the analysis of the political and legal framework governing the modern implementation of civic education as a factor in the development of democracy in the Republic of Poland and Ukraine, the role of civic education in the formation and the development of democratic institutions and processes in the Republic of Poland (civic education is continuous, systematic and practically oriented, recognized as part of state policy and an essential component of all political programs and practical actions, has a legislative form and is enshrined in various normative acts, defined by the concept of civic education, continues to be an important theme of Polish and international projects and programs. , developed and implemented with the support of the state, nongovernmental non-governmental organizations and foundations) and clarifies the specifics of civic education in Ukraine (which consists in the absence of a clear request for civil education by the authorities (the state is leveling up its own participation in the development of civic education), which is confirmed by the lack of a normative framework for the implementation and implementation of systematic and comprehensive civic education, as well as the state strategy of educating a citizen in accordance with values and principles democracy; uncertainty about the implementation model, and, in general, the lack of a public understanding of the need for civic education, the simulation of the functioning of government institutions, and the provision of civic education as an important factor in the development of civil society and democracy). Thus, it has been established that democratic development of the Ukrainian state is not possible in the absence of a proper attitude to civic education and the formation of an appropriate style of citizens' behavior which in such conditions can be only formal and, consequently, results in low efficiency and instability of the democratic political system.

Key words: democracy, civic education, citizen of a democratic state, Republic of Poland, Ukraine.